

СУҒУРТАНИНГ ИҚТИСОДИЁТДА TUTGAN ЎРНИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ САЛБИЙ ОМИЛЛАР

Баратова Динора Алишеровна

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил тадқиқодчиси

E-mail: gulzoda20@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақола суғурта бозорида ҳаёт суғуртасининг ўрни, унинг кўрсаткичлари, моҳияти ва хусусиятлари ҳақида ёзилган. Шу билан билгалликда мақолада суғурта соҳасидаги ҳозирги кундаги муаммолар ва уларни бартараф этиш учун тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Суғурта, суғурта бозори, суғурта мукофотлари, суғурта компаниялар, суғурта компаниялари.

Abstract: This article is written about the role of life insurance in the insurance market, its indicators, nature and features. At the same time, the article develops current problems in the field of insurance and recommendations for their solution.

Key words: insurance, insurance market, insurance premiums, insurance companies, insurance companies.

Кириш

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 февралдаги фармони билан "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси" тасдиқланди. Ҳаракатлар стратегиясининг учинчи йўналишида макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолишда бир неча вазифалар белгилаб олинди. Шулардан бири суғурта ва лизинг ҳамда бошқа молиявий хизматларнинг ҳажмини уларнинг янги турларини жорий қилиш ва сифатини ошириш ҳисобидан кенгайтириш, шунингдек, капитални жалб қилиш ҳамда молиявий институтлар ва аҳолининг эркин ресурсларини жойлаштиришдаги муқобил манба сифатида фонд бозорини ривожлантиришдир. [1]

Суғурта фаолияти иқтисодиётга инвестициялар жалб қилиш учун сезиларли манбаларни шакллантириши, инвестиция хатарларини юмшатиши, тадбиркорлик таваккалчилиги оқибатларини бартараф этиши, халқаро муносабатлардаги савдо, туризм ва бошқа жараёнларда юзага келадиган хатарларни бартараф этиши, ҳамда ижтимоий ҳаётдаги барқарорликни таъминлаши билан ажралиб туради. Суғурта орқали пул маблағларининг жамланиши (аккумуляция) кучли инвестиция манбаи бўлиб хизмат қилмоқда.

Мамлакатимизда иқтисодиётни ривожлантириш бозор иқтисодиёти тамойиллари асосида амалга оширилмоқда ва бундай шароитда давлат ўз фуқароларининг ижтимоий ҳимоясини амалга оширишда иқтисодиётнинг турли субъектлари хизматидан кенг фойдаланмоқда. Бу борада жамғариб бориладиган ҳаёт суғуртаси хизматлари алоҳида ўрин тутди. Бу эса мазкур йўналишдаги суғурта хизматларини ҳуқуқий, ташкилий ва иқтисодий механизмларини такомиллаштиришни, бунинг учун ушбу соҳани илмий жиҳатдан тадқиқ қилишни тақозо этади. Бу эса мазкур мавзунинг долзарблигини белгилайди.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Суғурта соҳасидаги дунё олимлари назарий қарашларининг ривожланиб бориши жараёнининг барча даврларида суғурта ва ҳаёт суғуртаси тўғрисидаги қарашларда мавжуд.

Россиялик тадқиқотчи А.Бутовский томонидан ҳаёт суғуртасига берилган тушунчада жамғариб бориладиган ҳаёт суғуртаси тўғрисида сўз юритилган бўлиб, унда ҳаёт суғуртасининг мақсади жамғариш эканлиги, ҳаёт суғуртасининг турлари бир умрлик ва муддатли турлардан иборат эканлиги, кўзда тутиладиган риск турлари вафот этиш ва маълум ёшга етиш эканлиги, тарифни ҳисоблашда математик ва статистик усуллар қўлланилиши ва даромад олиш муқаррар эканлиги каби ҳолатлар келтирилган.

Россиялик олим А.П.Мальшинский томонидан "ҳаёт суғуртаси" тушунчасига берилган таърифда ушбу суғуртанинг rischi хусусиятга эга эканлиги (вафот этишдан суғурталаш) қайд этилган, унинг зарарли оқибатларни камайтиришга қаратилган хусусияти фақат шахсан суғурталанувчи учун эмас, балки бутун жамият учун йўналтирилганлиги эътироф этилган.

Ф.А.Брокгауз ва А.И.Ефронларга қарашли энциклопедик луғатда "ҳаёт суғуртаси" терминига маъноли тушунча берилган бўлиб, унда шундай келтирилган: ҳаёт суғуртасининг вазифаси мазкур шахснинг бевақт вафот этиши оқибатида унинг оила аъзоларига, яқинларига етган моддий зарарни қоплаш ёки олдиндан маълум суммани у вафот этганидан кейин белгиланган алоҳида мақсад йўлида сарфлаш ёки суғурталанган шахснинг қариган пайтида унинг пул таъминотини амалга оширишдан иборатдир".

Ўзбекистонлик олим иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент И.Абдурахмоновнинг таърифлашича: ҳаёт суғуртаси – шахсий суғуртанинг бир тармоғи бўлиб, ўз таркибига суғуртанинг бир қанча турларини қамраб олади ва ушбу суғурта турларининг шартлари асосида суғурталовчи суғурталанган шахс ёки наф олувчига суғурталанувчи маълум ёшга етганда, шартнома муддати тугаганда ёки унда кўрсатилган ҳодиса юз берганда ёки суғурталанувчи вафот этганда белгиланган суммани тўлайди.

Доцент О.Т.Юлдашев ва Ш.А.Закирходжаевалар томонидан ҳаёт суғуртасига берилган таъриф қуйидагича:

Ҳаёт суғуртаси шахсий суғурта тармоғининг асосини ташкил этиб, мазкур суғурта орқали инсоннинг ҳаёти унинг вафот этишидан, маълум ёшга етишидан, касалликдан, бахтсиз ҳодисадан, инсон ҳаётидаги муҳим воқеалар ҳисобланувчи фарзанд туғилиши, ноқоҳга киришиш ва бошқа ҳолатлар натижасида юзага келадиган моддий манфаатлар томонлар ўртасида ихтиёрийлик асосида тузилган суғурта шартномасида келишилган суғурта суммаси доирасида суғурталовчи томонидан қоплаб берилишидан иборат суғурта фаолиятидир.[2]

Албатта ушбу таъриф ҳам кўпроқ амалий хусусиятга эга бўлиш билан бирга эътирозли ҳолатлар ҳам мавжуд, яъни бахтсиз ҳодисадан суғурталаш тури ҳам санаб ўтилгани ҳолда ихтиёрийлик асосида тузиладиган суғурта шартномаси дея эътироф этиляпти, ваҳоланки бахтсиз ҳодисалардан суғурта кўп ҳолларда мажбурий суғурта сифатида амал қилади.

Тадқиқот методологияси

Ушбу мақола суғурта бозори ривожлантириш ривожлантириш агентлиги маълумотлари асосида ва молия вазирлигининг расмий веб сайтидаги статистик маълумотларни таҳлил қилиш орқали ёзилган. Тадқиқотнинг объекти бўлиб Ўзбекистон ҳамда ривожланган хорижий мамлакатлар суғурта бозорларида ҳаёт суғуртаси билан шуғулланувчи суғурта ташкилотларининг суғурта фаолияти ҳисобланади.

Тадқиқоднинг предмети миллий ҳамда хорижий мамлакатлар суғурта бозорларида ҳаёт суғуртаси билан шуғулланувчи суғурта ташкилотларининг жамғариб бориладиган ҳаёт суғуртасини ташкил қилиш ва амалга оширишда юзага келадиган муносабатлар ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар

Ўзбекистонда 2002 йил 5 апрелда қабул қилинган "Суғурта фаолияти тўғрисида" ги қонунга кўра суғурта икки тармоққа – ҳаёт суғуртаси ва умумий суғурта тармоғига бўлинади. 2002 йил 27 ноябрда Вазирлар маҳкамасининг 413-сонли "Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари" деб номланган қарори асосида қабул қилинган суғурта фаолияти классификаторига кўра ҳаёт суғуртаси тармоғи тўртта классга бўлинган бўлиб, улар 1-класс "Ҳаёт ва аннуитетлар", 2-класс "Никоҳ ва туғилиш", 3-класс "Ҳаётни узоқ муддатли суғурта қилиш" ва 4-класс "Соғлиқни суғурта қилиш" деб аталади.

Юқоридаги қарор асосида қабул қилинган "Суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолиятини лицензиялаш тўғрисида" ги низомга кўра ҳаёт суғуртасига ихтисослашган суғурта компанияси умумий суғурта фаолияти билан шуғулланиши мумкин эмас, умумий суғуртадаги "Бахтсиз ҳодисалардан эҳтиёт шарт суғурта қилиш" деб номланган 1-класс ҳамда "Қасалликдан эҳтиёт шарт суғурта қилиш" деб номланган 2-класслар бундан мустасно деб белгилаб қўйилган.[3]

Аммо шуни таъкидлаш керак, Фуқаролик кодексининг "Суғурта" деб номланган 52-бобида ҳаёт суғуртаси тўғрисида тушунча берилмаган бўлиб, фақат шахсий суғурта шартномаси тўғрисида модда мавжуд. Бизнинг фикримизча, қонунда суғурта фаолияти "ҳаёт суғуртаси" ва "умумий суғурта"га ажратилган экан, демак фуқаролик кодексида ҳам ушбу тушунчаларга аниқлик киритилиши керак.

Суғурта турларини ҳаёт ва умумий суғурта турларига ажратишда суғурта объекти ёки предметида келиб чиқиб ажратилади. Умумий суғурта турларини ажратиб олишда суғурта субъектининг белгилари асос қилиб олинган бўлса, ҳаёт суғуртаси турларини ажратиб олишда суғурта rischi белгилари асос қилиб олинган.

Суғурта rischi белгиларига кўра ҳаёт суғуртаси шахсий суғурта тармоғига киради, чунки у алоҳида олинган инсон ҳаётида юзага келиши мумкин бўлган ҳуш ва ноҳуш ҳодисалар билан боғлиқ бўлган суғурта турларини ўзида бирлаштиради.

Ҳаёт суғуртаси ўзининг молиявий таркибига кўра бошқа суғурта турларига нисбатан анчагина мураккаб бўлиб, аввало унинг мураккаблиги инсон ҳаётини пул билан ўлчаб бўлмаслигидадир. Бу эса суғурталовчи (суғурта таъминоти) ва суғурталанувчининг (суғурта тўлови) жавобгарлик ҳажмини ҳисоблашда мураккаб молиявий ҳисобларни амалга ошириш заруратини келтириб чиқаради.

Мустақилликнинг илк давларида мамлакатда ҳаёт сўғуртаси билан шуғулланувчи ягона сўғурта ташкилоти фаолият кўрсатган бўлса ("Ўзбекинвест ҳаёт" ШК), бугунги кунда уларнинг сони 8 тага етди.

Уларнинг фаолияти борган сари ўсиб бормоқда.

1-жадвал

Ўзбекистонда ҳаёт сўғуртасининг ривожланиш динамикаси Ҳаёт сўғуртасига ихтисослашган сўғурта компаниялари томонидан тўпланаётган сўғурта мукофотлари динамикаси (млрд. сўмда)

№	Сўғурта компаниялари	2014г.	2015г.	2016г.	2017г.	2018г.	2019г.
1.	Ўзбекинвест Ҳаёт	16,5	21,9	36,0	63,5	101,2	95,1
2.	Alfa Life	2,4	3,6	6,9	17,5	24,4	67,4
3.	New Life Insurance	2,4	7,9	16,3	44,7	159,9	214,4
4.	Agros Hayot	-	-	-	12,9	129,6	96,3
5.	Euroasia Life	-	-	-	-	2,0	78,5
6.	Kafolat Hayot	-	-	-	-	0,2	22,4
7.	"Apex Life"	-	-	-	-	-	11,2
8.	"Alskom Vita"	-	-	-	-	-	1,2
	Жами:	21,3	33,4	59,2	138,6	417,3	586,4

**mf.uz. молия вазирлигини расмий сайтидаги маълумотларидан олинган*

1-жадвалдан келтирилган маълумотлар кўриниб турибдики, 2014 йилдан бери ҳаёт сўғуртасининг компаниялар сони кўпайиб, кўпайган сари сўғурта мукофотлари ҳам ўсиб бормоқда. Бунинг натижасида сўғурта компанияларининг сўғурта мукофотидан келиб тушган тушум 2014 йилга нисбатан 2019 йилда 27 баравар ўсган.

2-жадвал

Ҳаёт сўғуртасига ихтисослашган сўғурта компаниялари томонидан тўлаб берилган сўғурта қопламалари динамикаси (млрд. сўмда)

№	Сўғурта компаниялари	2014г.	2015г.	2016г.	2017г.	2018г.	2019г.
1	Ўзбекинвест Ҳаёт	9,4	14,6	20,3	37,6	68,1	110,4
2	Alfa Life	1,1	2,4	3,2	12,4	17,6	39,1
3	New Life Insurance	0,6	4,9	11,1	25,0	98,7	230,6
4	Agros Hayot	-	-	-	3,3	79,1	109,8
5	Euroasia Life	-	-	-	-	0,4	23,9
6	Kafolat Hayot	-	-	-	-	0,0	14,4
7	"Apex Life"						0,9
8	"Alskom Vita"						0,2
	Жами:	11,1	21,9	34,6	78,3	263,9	529,4

**mf.uz. молия вазирлигини расмий сайтидаги маълумотларидан олинган*

Ҳаёт сўғуртаси қопламалари бўйича ҳам сўғурта компаниялардаги кўрсаткич ўсиб борган яъни 2014 йилда сўғурта қопламасига нисбатан 2019 йил сўғурта қопламаси 47 баравар ошган. Бу кўрсаткич сўғурта сўғурта компанияларга бўлган талабни оширидан далолат беради.[4]

2014 йилга нисбатан 2019 йилда 27 баравар ошган бўлсада жами бозордаги улуши 25,5 фоизни ташкил этган. Ушбу ҳолатлар шундан далолат берадики, ҳаёт сўғуртаси тармоғида тузилаётган сўғурта шартномаларининг асосий қисми жамғариб бориладиган сўғурта турларига тааллуқли бўлиб, ушбу сўғурта турида тўпланган

суғурта мукофотлари тўлиғича суғурталанувчига қайтарилиши туфайли қопламалар ҳажми юқори даражани ташкил этган.

2019 йилда ҳаёт суғуртаси бўйича тўпланган суғурта мукофотларининг асосий қисми, яъни 90 фоизи жамғариб бориладиган ҳаёт суғуртаси ва суғурта рентаси тўлови билан узоқ муддатли ҳаёт суғуртаси суғурта маҳсулотларидан иборат бўлиб, ушбу иккала суғурта маҳсулоти ҳам белгиланган солиқ имтиёзларига тушадиган суғурта маҳсулотлари ҳисобланади. Бундан хулоса қилиш мумкинки, ҳаёт суғуртаси бўйича юқори ўсиш даражасига эришишда белгиланган имтиёз асосий омил бўлиб хизмат қилган. Суғурта бозоридаги ҳаёт суғуртасининг улуши 25фоизни ташкил қилади.

Суғурта бозори кўрсаткичлари йил сайин ўсиб борсада, ЯИМ даги улуши 0.4 фоизни ташкил қилди. Хорижий мамлакатларда бу кўрсаткич 11фоизгача бўлган кўрсаткичларга эга.[5]

Юқоридаги кўрсаткич суғурта фаолиятида бир мунча муаммолар мавжуд эканлигидандалолат беради. Олиб борган тадқиқотларимиз натижасида ҳаёт суғуртасининг ривожланишига таъсир қилувчи муаммолар аниқланди. Улар қуйдагилар:

- мамлакатда давом этаётган юқори инфляция жараёнлари узоқ муддатли ҳаёт суғуртаси турларини амалда қўллаш имконини бермаяпти;

- аҳоли катта қисмининг даромадлари кундалик эҳтиёжлари учун қилинадиган харажатларидан ортиқ эмаслиги келажакни ўйлаб амалга ошириладиган ҳаёт суғуртасига бўлган эҳтиёжни пасайтирмоқда;

- узоқ муддатли ҳаёт суғуртасини ривожлантиришга қаратилган давлат имтиёзларининг етарли эмаслиги ушбу суғурта турларига бўлган қизиқишнинг паст даражада қолишига сабаб бўлмоқда;

- ҳаёт суғуртаси билан шуғулланувчи миллий суғурта компанияларида етарли тажрибанинг йўқлиги ва хорижий суғурта компанияларининг миллий суғурта бозорида фаолият кўрсатишига мавжуд қонунчиликнинг йўл бермаслиги ҳаёт суғуртасининг оммавийлашувини таъминламаяпти.

Хулоса ва таклифлар

Юқоридаги кўрсаткичлар Ўзбекистон суғурта бозори кун сайин ривожланаётганини билдиради. Бироқ бу суғурта бозорининг бор имкониятларини намоён этган дегани эмас. Суғурта аҳолининг қанча кўп қисмини қамраб олса, бу аҳолининг шунчалик ижтимоий ҳимояланганлигини билдиради. Бу эса давлатнинг ижтимоий соҳага бўлган харажатларининг тежалишига олиб келади.

Юқоридаги кўрсаткичларига асосан қуйдаги таклифларни бериб ўтмоқчимиз. Булар қуйдагилар:

- Аҳолини узоқ муддатли суғурталашда индексацияни ҳисобга олган ҳолда суғурталашни йўлга қўйиш;

- Ҳаёт суғуртасининг микро моделларни ишлаб чиқиш;

- Суғурта компаниялари томонидан бериладиган статистик маълумотларнинг шаффофлигини таъминлашва маълумотларни аҳолига тарғиб қилиш;

- Суғурта компаниялари фаолиятининг кенгайтиришда суғурта соҳасида тадқиқот олиб бораётган тадқиқодчилар кўмагидан кенг фойдаланиш.

- Суғурта компаниялар томонидан суғурта фаолиятига доир маълумотларн ўз вақтида эълон қилиш ва тақдим этиш.

Келтириб ўтилган янгиликлар суғурта соҳасини ривожлантиришда аҳолида суғурта ҳақида тасаввур шакллантиришга таъсир кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. 2017-2021 йиллик Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси
2. Семенова Е.В. Развитие накопительного страхования жизни физических лиц в Российской Федерации. Автореферат дисс. На соискание к.э.н., Иркутск-2014г
3. Ўзбекистон Республикасининг “Суғурта фаолияти тўғрисида” ги Қонуни. 2002 йил 5 апрель, ЎРҚ-358-II-сон
4. www.mf.uz Молия Вазирлигининг маълумотлари
5. “Суғурта бозорининг инвестицион фаолиятини ривожлантириш долзарб муаммолари” республика илмий амалий онлайн конференцияси маълумотлари.